

negentiende eeuw eerder het symbool van de kille moderne tijd en gebruikte men juist in de woonkamers open haarden voor de gezelligheid. En tikt een hangklok thuis anders dan een pendule?

Zonder een lans te willen breken voor een louter microscopisch onderzoek in de trant van de antropologen zou het ook bij de beschouwingen over huiselijkheid misschien wenselijk zijn geweest afzonderlijke huishoudens te bestuderen, waarvan wel de kleding is beschreven in de boedelinventaris. Huiselijkheid wordt namelijk in deze studie geassocieerd met het leven van de burgerij, die een naar binnen gericht leven had. Burgers zouden veel geld en energie besteden aan de inrichting van hun huizen en een naar binnen gericht levenspatroon hebben. Dit in tegenstelling tot de boerenstand die meer geld stak in de aanschaf van sieraden en derhalve meer van zijn status naar buiten droeg (253). Deze analyse vertekent volgens mij enigszins de historische werkelijkheid, omdat de kleding niet bij de beschouwingen is opgenomen en de sieraden wel. Representanten van de burgerij traden wel degelijk naar buiten met uiterlijk vertoon, al deden zij dat op hun eigen wijze. Modieuze kleding, opvallende hoofddeksels en accessoires gaven hun status aan, waardoor zij ook op straat een direct herkenbare groep waren.

Met alle waardering voor de theoretische beschouwingen en het ontwikkelen van de methoden voor de bewerking van de toch dikwijls weerbarstig gebleken boedelinventarissen moet mij nog een zaak van het hart. De auteur houdt een warm pleidooi vooreen nieuwe sociale geschiedenis, die inzicht geeft in processen van verstarring en verandering aan de hand van studie naar het menselijk gedrag. Deze nieuwe vorm van geschiedenis, aldus Schuurman, heeft ook de neiging te onderscheiden, te individualiseren en de uniciteit te benadrukken. In hoeverre vinden wij deze laatste doelstellingen terug in het boek? Processen, van modernisering en traditionalisering, zijn goed in beeld gebracht. Toch mis ik in de wat pretentieuze als geheel 'nieuw onderzoeksveld' gepresenteerde sociaal-historische studie de mens zelf met zijn individualisme en uniciteit. De schrijver concentreert zich uitsluitend op het onderzoek naar abstracte processen. Op zoek naar de taal der dingen schenkt hij daarom geen aandacht aan individuen in zijn bestand met merkwaardige bezittingen of leidt hij de lezer rond in een specifiek huis. Geen poging is ondernomen om afwijkende individuen binnen bepaalde groepen op te sporen, terwijl juist boedelinventarissen zoveel prijs geven over eigenaardigheden of bijzonderheden van mensen in het verleden.

Zowel op het theoretische als op het methodische vlak is het een uiterst inspirerend boek, dat op beide terreinen zeer veel nieuwe en originele ideeën bevat. Door de materiële cultuur zo nadrukkelijk te verbinden met communicatievormen is het boedelinventarissenonderzoek een nieuwe weg ingeslagen. Een andere zeer grote verdienste van het boek is de introductie van het proces van traditionalisering in de sociale geschiedenis. Teveel is tot nu toe de aandacht uitgegaan naar moderniseringsprocessen en te weinig naar de dynamische kant van de traditionalisering. Alleen al daarom zal deze studie stellig de inspiratiebron vormen voor veel nieuw onderzoek in de sociale geschiedenis.

Thera Wijsenbeek-Olthuis

J. G. S. J. van Maarseveen, ed., *Briefwisseling van Nicolaas Gerard Pierson 1839-1909*, 1, 1851-1884 (NIBE-bankhistorische reeks VIII; Amsterdam: DeNederlandsche Bank, 1990,805 blz., f120,-, ISBN 90 72122 30 5).

Er was al een biografie van Pierson, nu is daar de briefwisseling bijgekomen. Beide boekwerken zijn van dezelfde hand en beide bestrijken nog maar een gedeelte van het leven van Pierson: de biografie de jaren 1839-1877, de briefwisseling de jaren 1851-1884. De biografie is een economisch proefschrift van de Erasmus Universiteit in Rotterdam dat slechts in een beperkte

oplage verscheen. Van de briefwisseling moeten het tweede en derde deel in 1992 uitkomen.

Legt men de briefwisseling en de biografie naast elkaar dan valt op hoeveel levendiger de briefwisseling is. De biografie is goed geschreven; de lezer wordt bij de hand genomen en door het leven en werk van Pierson geleid. Het is als een reisverslag met dia's voorzien van commentaar door de auteur. In de briefwisseling reist de lezer zelf. Hij is als het ware de ontvanger van de brieven leeft met Pierson mee. Er komen veel vragen bij hem op waarop hij niet altijd een antwoord krijgt, maar die wel tot gevolg hebben dat de hoofdpersoon gaat leven en dat de lezer zich in het leven en de vragen van die tijd gaat verdiepen. Een aardig voorbeeld vormen de 11 brieven uit het Zuiden van de Verenigde Staten. De jonge Pierson verbleef daar in 1858 en 1859 om de katoenhandel te leren kennen, want hij zou net als zijn vader in de handel gaan. Schrijvende over de slavernij vereenzelvigde hij zich in hoge mate met het standpunt van de Zuiderlingen bij wie hij te gast was. Zijn ouders waren daarover bezorgd en stelden hem een aantal vragen om hem tot nader onderzoek te brengen. Zij vroegen blijkens Piersons antwoord het volgende (116): '1. Of de slaven op de plantaadjes ook Christenen zijn, en of zij ook beschaafd worden en in lezen en schrijven onderwezen. 2. Of de nursery enkel eene bewaarschool is, of dat de kinderen er ook onderwezen worden. 3. Of zij voornij verstaanbaar Engelsch spreken, en of ik in mijne gesprekken met de plantaadje slaven kan bemerken, dat zij eenige mate ontwikkeld zijn, en of zij in dat opzigt hooger of lager staan, dan de laagste volksklassen bij ons. 4. Hoe de zedelijkheid onder hen is en of zij enkel samen wonen of ook een zekere huwelijk-verbintenissen onder hen gevonden wordt — althans wanneer zij tot de Christelijke kerk behooren'.

Pierson antwoordt hen uitvoerig, maar blijft veel begrip houden voor het Zuidelijke standpunt. Zo moet hij wel toegeven dat in de meeste Zuidelijke staten onderwijs aan negers bij wet verboden is, maar hij geeft als verklaring dat er in het Noorden comité's gevormd zijn die ten doel hebben 'oproerige proclamatieën' (117) onder de slaven te verspreiden. 'Laat men in het Noorden zich stil houden: de toestand der negers zal er aanmerkelijk door verbeteren'. 'zulke harde wetten wettens als die ik opnoemde betreuren de Zuidenaars zelve het meest'.

De lezer komt in de briefwisseling op levendige wijze in aanraking met vele onderwerpen uit de negentiende eeuw en wordt over tal van kwesties aan het denken gezet.

Vergelijkt men de briefwisseling met de andere belangrijke bron over het leven van Pierson de *Verspreide economische geschriften* (6 dln.; 1910-1911), dan blijkt dat ze ook daarop een onmisbare aanvulling vormen. De brieven zijn in veel gevallen met evenveel zorg gecomponeerd, maar Pierson neemt er minder een blad voor de mond. Zo is het in de artikelen van Pierson over de grote invloed van het *laisser faire* op de leidende economen in Nederland nog wel eens onduidelijk welk standpunt hijzelf op een bepaald moment inneemt. In de briefwisseling is hij veel openhartiger. Hij vertelt bijvoorbeeld in een brief aan Van Houten uit 1866 dat hij net een brief aan Vissering heeft geschreven uit ergernis over diens 'narede' bij het tweede deel van diens handboek, want, zo zegt Pierson, 'kan men zwijgen, als men dergelijke onzin gedrukt voor zich ziet met den naam er onder van een man, die de eerste economet van ons land heet te zijn?' (236). Maar hij blijkt toch te kunnen zwijgen, want aan het slot van dezelfde brief schrijft hij dat de brief aan Vissering niet verzonden is: 'Die dames hebben overigens wat te bevelen. Verbeeld U, daar heeft mijn wettige gade mij straks onder de koffie gepersuadeerd om dien brief aan Vissering thuis te houden, daar 't pedant was, ongevraagd aan zoo'n ouden Heer een opinie te gaan zeggen. Reden te meer om 't een en ander tegen de narede te laten drukken' (238).

Is dit Piersons karakter? Houdt hij niet van openlijke strijd? Denkt hij aan zijn carrière? Laat hij liever Van Houten de kastanjes uit het vuur halen? Van Houten richt zich wel in het openbaar tegen Vissering en Pierson is het volledig met hem eens: 'Ik schrijf U ditmaal alleen, om lucht

te geven aan mijn indignatie over Vissering's laatste opstel in de Gids ... Zelden zag ik lamlediger houding dan die door de voorstanders van de orthodoxe school tegenover ons wordt aangenomen' (255-256). Hij biedt Van Houten bij deze gelegenheid aan 'den handschoen voor U op [te nemen]', maar uiteindelijk is het toch Van Houten die een verweer schrijft.

Zo volgt men in de briefwisseling Piersons leven. Zijn verhouding tot zijn ouders en zijn zusters en broers, de bekende Allard en Hendrik Pierson. In de correspondentie met zijn familieleden leert men veel over de opvattingen binnen het Réveil. Men leest dat Pierson aanvankelijk zendeling zou worden, maar tijdens zijn opleiding voor de handel kiest. Niet lang daarna wordt hij gegrepen door de nieuwe wetenschap van de economie. Hij wordt bankdirecteur, hoogleraar (zonder dat hij ooit een universitaire opleiding volgde), directeur van de Nederlandsche Bank (1885-1891), minister van financiën (1891-1894) en formateur van het kabinet Pierson-Goeman Borgesius (1897-1901) dat bekend is door zijn wetgeving op sociaal terrein. Kortom een carrière die de lezer in contact brengt met vele aspecten van de negentiende eeuw.

De brieven zijn op de gebruikelijke manier uitgegeven. Ze zijn, doorlopend genummerd, chronologisch achterelkaar geplaatst. Bij elke brief staan (voortreffelijke) noten die de lezer en de onderzoeker goed op weg helpen. In het laatste deel zullen een personen- en een zakenregister opgenomen worden. Toch is op deze manier van uitgeven wel wat aan te merken. Men vraagt zich af waarom een zo interessante briefwisseling, die niet alleen voor de onderzoeker bedoeld is (41), niet wat toegankelijker gemaakt wordt door een onderverdeling met korte toelichtingen op de brieven die volgen. De geïnteresseerde lezer wordt nu geconfronteerd met 746 pagina's brieven zonder onderbreking achterelkaar afgedrukt. Als hij even het boek laat rusten vindt hij niet gauw een nieuw begin.

T. J. Boschloo

U. Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Dissertatie universiteit van Amsterdam 1990; Amsterdam: Sara/Van Genneep, 1990, 284 blz., f48,50, Bf970,-, ISBN 90 6012 857 5).

Hebben vrouwen in principe dezelfde vermogens als mannen of zijn ze als het er op aankomt toch anders? Die eeuwige vraag naar 'het verschil' en 'de gelijkheid' heeft ook binnen het wetenschapsterrein dat zich bij uitstek bezighoudt met het problematiseren van 'sekse', dat van vrouwenstudies, jarenlang een centrale plaats ingenomen. Op het ogenblik lijkt dat verleden tijd. Steeds vaker wordt in deze kring betoogd, dat het verschil en de gelijkheid twee loten zijn van dezelfde stam: het streven naar gelijke rechten van mannen en vrouwen vooronderstelt het erkennen van verschillen tussen de seksen. Kritiek ontmoet dit dichotome denken ook, omdat verschillen tussen vrouwen onderling daardoor onzichtbaar zouden blijven 1.

Binnen vrouwengeschiedenis is aan het deconstrueren van de dichotomie gelijkheid-versus-verschil vooral de naam verbonden van de Amerikaanse historica Joan Wallach Scott. 'Bij een nauwkeurige beschouwing', aldus Scott, 'vallen de historische argumenten van feministen meestal niet in die keurige vakjes; het zijn eerder pogingen om theorieën van gelijke rechten te verzoenen met culturele concepten van sekseverschil ...'². Dit theoretisch kader vormt het raamwerk voor de dissertatie van Ulla Jansz, die de ideeënontwikkeling van vrouwelijke en mannelijke feministen (voorzitters van een verandering in de positie van vrouwen) over het vrouwenvraagstuk in Nederland tot onderwerp heeft.

Zij wil met haar studie een alternatief bieden voor de bestaande geschiedschrijving over de